

ДОЛІ РЕПРЕСОВАНИХ ОСВІТЯН КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ СТУДЕНТСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Відповідно до потреб держави у розв'язанні комплексу соціально-економічних і культурно-просвітницьких завдань постають нові вимоги до освіти майбутніх фахівців. Формування активної громадянської позиції, патріотичної свідомості студентської молоді в умовах вищої школи реалізується в процесі організованої навчально-виховної діяльності шляхом пізнавальної і практичної роботи студентів. Найефективнішим механізмом включення молодих українських громадян у суспільне життя виступає краєзнавча робота, адже осмислення минулого впливає на зміст майбутнього.

Надзвичайно важливо зібрати, дослідити й узагальнити історико-краєзнавчу інформацію, представити її в рамках педагогічного дослідження та зробити надбанням сьогодення.

У цьому контексті заслуговує на увагу досвід роботи краєзнавчого руху студентів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, які досліджують одну із сумних сторінок в історії розвитку педагогічної думки радянського періоду – репресіям у освіті.

Аналізуючи стан наукового опрацювання даної проблематики, слід зазначити, що залежно від способу фіксації виявлених джерел про репресованих освітян, документи класифікуються за низкою ознак. Зокрема, в історичній літературі відслідковуються такі напрямки і форми висвітлення репресій: статистико-політологічний, меморіально-публіцистичний, довідково-інформативний, проблемно-хронологічний та документально-археологічний [5, с. 246].

Останнім часом опубліковано чимало видань меморіального характеру, однак, відсутня аналітична робота про справжні причини арешту та наслідки репресій серед педагогічних працівників.

Окремо, слід відзначити роботу В. Марочко та Г. Хіллів «Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1920–1941)» (Київ, 2003), яка вийшла за підтримки Фольксвагенштіфту – європейської програми вивчення соціально-демографічних наслідків панування тоталітарних систем в ХХ ст. Аналізуючи фактологічний матеріал архівно-кримінальних справ репресованих освітян в Україні та публікацій періодичної преси 30-х років ХХ ст., авторами було здійснено спробу висвітлити злочиння репресив-

но-каральної системи шляхом доведення неспростованих аргументів про свідомо сплановані каральні заходи проти цілого покоління української інтелігенції.

З досліджень регіонального рівня, які стосуються репресованих освітян, доцільно виділити праці: П. Жук, В. Захарченко, В. Масненко, В. Мищика, В. Поліщук, В. Романова, А. Чабана, С. Шамари (Черкащина); Я. Журецького, М. Шитюк (Миколаївщина); М. Бурундукова (Одещина); П. Григорчука (Вінниччина), Ю. Зінько, Д. Клюєнко, М. Михайлуци, Л. Фурсенко.

Вивчаючи історико-педагогічну спадщину та досліджуючи джерельну базу педагогічної думки радянського періоду, в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини було розпочато пошукову роботу «Репресовані освітяни».

Наша пошукова робота цінна тим, що студенти в рамках польових досліджень спілкуються зі свідками тих жаклих років, аби з'ясувати, що ж насправді стало причиною арешту, адже часто у документах справи зустрічаємо неправдиві дані. Кожен з пошуковців відчуває причетність до справи відновлення історичної справедливості, ґрунтовного висвітлення трагічних подій в історії України, повернення незаслужено забутих імен освітян, вшануванню тих, хто боровся за свободу і незалежність нашої держави.

Роботу ми розпочали зі створення іменного покажчика «Репресовані освітяни Черкащини», куди включили порайонні списки з короткою біографічною довідкою про понад 600 репресованих освітян Черкаської області (основою стало обласне видання документальної пам'ятної книги «Реабілітовані історією»).

Період масових репресій охоплює 1920–1950-ті роки ХХ ст. До цього часу ми не знаємо точної кількості страчених, відправлених до таборів. Відомо лише, що рахунок ішов на мільйони. Тому, список репресованих, поданих у покажчику, ґрунтується виключно на фактичних даних, підтверджених документально. Насправді, їхня кількість значно більша, хоча смерть однієї людини це трагедія, а мільйонів – статистика. Встановлення точної кількості жертв сталінських репресій, зокрема на території Черкаської облас-

ті, ускладнюється тим, що, по-перше, досі не розглянуто кримінальні справи колишніх бійців загонів «Холодноярської республіки» (учасників антирадянського виступу, який було організовано на Черкащині), по-друге, ще недостатньо вивчені архівні справи так званих «відповідачів», які в 20-х роках розстрілювалися за «жербокком».

Варто врахувати, що лише в останній час стало можливим назвати прізвища людей, які щиро повірили в ідеали «соціальної справедливості», відновити їх чесні імена. Хоча, як показує наша пошукова робота, люди літнього віку до цього часу не хочуть розповідати правди про події тих часів, пояснюючи це тим, що «правди все дно не знайдеш, а вам, діти, буде горе». У нашому випадку правдиву історію можна мати тільки за двох умов: або зробити архіви НКВС загальнодоступними, або ж у польових дослідженнях використовувати метод усної історії. Пошукова робота захопила студентів – власне черкасців, які навчаються на факультеті соціальної педагогіки та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету, але й інших областей, тому ми зосередили свої зусилля на фіксації розповідей мешканців Східного Поділля (Черкаська, Вінницька, Кіровоградська, Миколаївська, Жи-

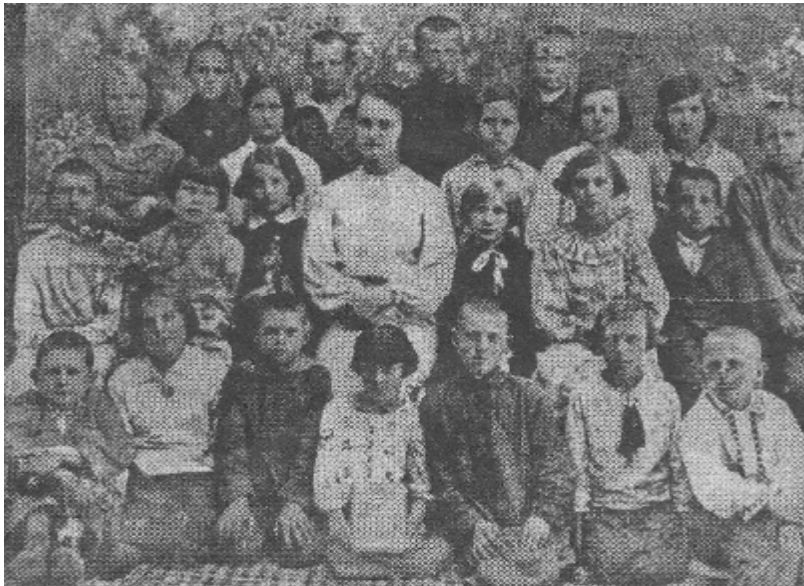
томирська, Київська обл.) та подальшому їх опрацюванні.

Ускладнює дослідження і те, що з часів масових репресій змінився територіальний поділ в Україні, чимало населених пунктів щезли, інші змінили назви. Тому, ми беремо за основу назви і належність їх до того чи іншого регіону відповідно до того, як вони іменуються нині.

Вражає не лише те, як планомірно й безжалюдно знищувався український народ, а те, з якою поспішністю й майже повною бездоказовістю чинився геноцид кращих синів і дочок країни.

Які ж такі великі злочини і порушення скоювали наші земляки-педагоги, що їм доводилося платити роками ув'язнень, заслань, виселенням з рідної землі, а то й ціною власного життя? Звичайно, люди освітянської професії – це категорія найбільш свідомих, освічених і терпеливих. Терор проти вчителів і викладачів, що досяг у тридцяті роки свого найвищого апогею, зім'яв, пригнітив і знищив інтелектуальний цвіт української інтелігенції, підірвав віру людей у справедливість існуючого ладу[4].

Невже вчитель – ворог народу? Часто звинувачення були безглуздя. Продемонструємо це на прикладах.

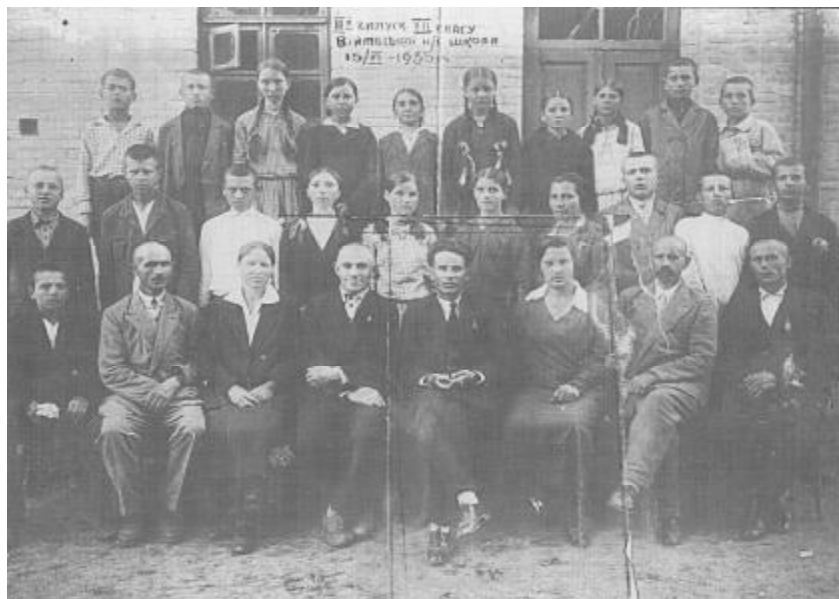

Репресована вчителька Г. О. Момот, автор спогадів В. Білоус – у першому ряду, перший ліворуч.

Так, учителька Ганна Олексіївна Момот (снт. Теплик на Вінниччині) сфотографувалася із третьокласниками. Можновладці присікалися: чому на них немає піонерських галстуків, на стіні портрету Сталіна, а діти найвищих чинів району сидять на підлозі? Учителю та її чоловіка розстріляли, тіла, пересипані вапном, закопали в міському парку [Спогади Білоуса В. // Польові дослідження Я. Присяжнюк ФСПП 3 курс].

Інша історія. Шулежко Олександра Максимівна – вихователька дитсадка м. Черкаси, у період окупації 1941–1944 рр. організувала дитячий сирітський будинок і, щоб якось звести кінці з кінцями, навіть здавала кров. Після визволення «мамі Шурі» заборонено працювати на педагогічній ниві «за співпрацю з окупаційними органами влади» [3].

Поповнилося наше дослідження відомостями з Кіровоградщини. В усі часи вчитель був помітною фігурою на селі. Не був винятком у цьому плані і Роман Романович Гогульський.

Учителі й учні Війтівської семирічної школи. Четвертий праворуч у першому ряду – Роман Романович Гогульський

Це фото з архіву Крохмальної Віри, яка, будучи сама ще малою, няньчила його дітей. Воно дивомом уціліло, бо коли Романа Романовича оголосили ворогом народу, то його зі світлини треба було вирізати, про що і свідчать «шрами». Розповідає, що до **1934** року працював директором польської початкової школи. Загинув у роки репресій у с. Шуляки в **1937** році.

Однієї ночі він «зник». Незабаром стало відомо, що його заарештували та ще кількох поляків-учителів. Тоді пояснювали, що він «ворог народу», його викрито лише завдяки пильним органам безпеки, лаяли, що притупили класову пильність і дали можливість діяти запеклому ворогові народу. Хоча, фактів шкідливої роботи вчителя ніхто назвати не міг, бо вже діяв стереотип, нав'язаний згори.

Йому згадали й те, що в голодний **1932** рік дозволив не ходити до школи тим, хто голодний, бо вчителі теж голодні, яка там наука...

Чи не єдина його вина полягала, виходячи з логіки тодішнього судочинства, в тому, що був поляком та добре знав і любив культуру свого й українського народів [Спогади Крохмальної В. // Польові дослідження Садівського Р. ФФВ 5 курс].

Ще одна розповідь занотована під час польових досліджень зі слів Калашникової Світлани Іванівни, **1942** року народження, корінної жительки міста Городище, яка в кінці **60-х** років ХХ ст. працювала під керівництвом Миколи Пантелеймоновича в Городищенському хорі.

Сокирко Микола Пантелеймонович – уродженець села Шевченкового Звенигородсько-

го району Черкаської області. Викладав у місцевій школі мистецтв музику, співи та малювання. Крім цього, віртуозно грав на скрипці та малював живописні картини, що зараз належать його нащадкам. Микола Пантелеймонович був за натурою доброзичливою, лагідною, тихою людиною. Він не був борцем – був будівничим нових світів у мистецтві і в душах людських. Таких тихих убивають, думаючи, що, задувши свічку життя, зруйнують і зведені ними духовні храми.

Вивчив на пам'ять вірш «Ще не вмерла Україна», що згодом став гімном нашої незалежної держави, про це донесли, за що й був жорстоко покараний. У **1937** році був репресований і висланий на Соловки за антирадянську пропаганду, та попри всі випробування не зрікся улюбленої справи. Повернувшись із вигнання, продовжив викладання в рідній школі. А з **1967** року по **1969** рік керував художнім хором при районному будинку культури імені Гулака Артемовського міста Городища. На початку **70-х** років ХХ ст. Микола Пантелеймонович помер [Спогади Калашникової С. // Польові дослідження Четверикової О. МПФ 4 курс].

Ось розповідь із Вінниччини про репресії у школі, коли вчителі не втрачали «пильності». Нам розповіла Сахненко Марія Максимівна, **1933** року народження, вчителька англійської, української мови та літератури, жителька смт. Ситківці Немирівського району Вінницької області.

Бурковська Таня. Її мати була грамотною, але працювала на заводі, виконувала саму брудну роботу, вони були приїжджі. Таня **1936** року народження, кароока, гарно вчилася, красива, але завжди сумна. В **1945** році прислали листи або похоронки тим, хто загинув. Восени, ще тоді, коли перемоги не було (березень **1945**), ми були в

3 класі, і зі мною навчалася дівчинка, яка була відмінницею. До нашого класу зайшла вчителька і принесла сукню з рожевими квітами, дуже гарну. В той час таких не було. І дала дівчинці з нашого класу – Марії Бражинській, бо її батько загинув на фронті (це була гуманітарна допомога). А Таня стояла поряд і, почувши це, сказала: «От вона щаслива, що її батько на фронті загинув, а мій – репресований, і йому немає ніякої шанси». Ми всі остовпіли, довго тоді боялися слова «репресований». Потім, усі учні від неї відвернулися і навіть не хотіли з нею сидіти за однією партою. Навчаючись у 5 класі, а це був 1948 рік, Тані ми вже більше не бачили, тому що прийшла вчителька Сіма Борисівна Крант і запитала: «Де, Бурковська, твій батько?» Вона встала і ледве вимовила: «Репресований...». І більше ні дівчинки, ні її матері ніхто не бачив, вони зникли.

Данішевська Олена Петрівна. Навчалася в 10 класі, її батько був бухгалтером, і матір також, проживали по вулиці Леніна. В 1937 році забрали двадцятип'ятилітнього батька тільки за те, що його прізвище закінчувалося на -ський (Данішевський). Йому дротом руки назад зав'язали, вбили і кинули в яму в парку імені Горького, до всіх інших жертв, а потім пересипали вапном. Через це в 1953 році вони переїхали до Ситковець, ще коли Олені був тільки 1 рік, і проживали на квартирі в т. Даші. Через деякий час, а точніше в 1942 році, фашисти подобришали і дозволили розкопати могилу. Тоді бабуся разом з Оленою поїхали, і дівчинка впізнала батька по пальту і по гудзиках. Як ми всі знаємо, 5 березня 1953 році помер Сталін, і тоді проводилися різні мітинги в школі, всі були в траурі, плакали. Але в її класі навчалися євреї, які донесли вчительці – Ніні Григорівні, що Олена не плакала. Відтоді її не стало... [Спогади Сахненко М. // Польові дослідження Касіяненко Н. ФСПП 3 курс].

У репресіях щодо працівників освіти Черкащини виокремлюють три пікові періоди: 1929–1930 рр., 1933 р. і 1937–1938 рр. Однак, за даними польових досліджень наших студентів, можемо назвати принаймні ще два: 1) 1944–1946 рр., коли влада «притягувала до відповідальності» тих освітян, хто в період окупації працював за спеціальністю чи хоча б якось контактував із гітлерівцями; 2) 1972–1973 рр. Дещо поблажливіший у порівнянні з попередніми періодом. Саме тоді за «антирадянську пропаганду і агітацію» були засуджені викладачі Уманського технікуму механізації сільського господарства В. К. Білоус, К. І. Матвіюк, студент Уманського

сільськогосподарського інституту Б. Д. Черномаз (нині – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини).

Роман Романович Гогульський, Ульян Іванович Коваль, Григорій Петрович Мандрик – всі імена годі й перелічити. Розраховували цинічно просто: талант – незамінний духовний скарб нації, не стане його – і обірветься духотворча праця для блага свого краю. А в часи, коли люди були залякані, зламани недовірою, було нескладно вчинити ліквідаторські акції та замести за собою всі криваві сліди.

Звісно, розпочата пошукова робота зобов'язує, чимало часу провести в архівах, поспілкуватися зі свідками тих страшних, несправедливих подій, щоб по часточках, по рядочку зібрати всі відомості про добре ім'я кожного вчителя або викладача, які загинули або постраждали в умовах радянського тоталітарного режиму. Надзвичайно великим позитивом є залучення до пошукової роботи студентства – тієї категорії людського суспільства, яка обрала для себе нелегкий шлях педагога і яка має знати про всі перипетії освітянського життя в будь-який період розвитку держави. І наша пам'ять про них є знаком того, що їх скалічені долі були не марними.

Це сприятиме формуванню в молоді активної громадянської позиції; засвоєнню нею неприпустимості насильства з боку влади; поваги до свобод і прав людини, людської гідності; розумінню демократичних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жорна. Нариси, спогади, документи про політичні репресії 1917 – 1980-і роки. Книга перша / авт. кол. : В. Дергач, П. Жук (керівник ред.-вид. групи), В. Захарченко та ін. – Черкаси : Сіяч, 1999. – 139 с.
2. Освітяни Черкащини – жертви радянського тоталітарного режиму : документальне видання / упоряд. В. В. Масненко (наук. ред.), В. С. Романов, С. О. Шамара. – Черкаси : Брама – Україна, 2009.
3. Реабілітовані історією. Черкаська область : у 27 томах. – Т. 1–6. – Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2006.
4. Репресовані освітяни Черкащини : іменний покажчик / уклад. В. М. Полехіна. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 106 с.
5. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1920–1941) / В. І. Марочко, Г. Хілліг. – К. : Наук. світ, 2003. – 302 с.